

УДК 343.102

О.А. Назаров,

кандидат психологічних наук, доцент

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ЗАКОНОПРОЕКТУ В УКРАЇНІ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ ПРОХОДЯТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПОЛІГРАФІ

Розглянуто особливості законодавчого регулювання застосування поліграфа в різних країнах світу. Наведені пропозиції щодо основних правових принципів, які повинні бути покладені в основу законопроекту, спрямованого на регулювання застосування поліграфа в Україні та забезпечення захисту прав осіб, які проходять дослідження на поліграфі.

Ключові слова: проект закону, поліграф, дослідження (обстеження) на поліграфі, права людини.

Рассмотрены особенности законодательного регулирования применения полиграфа в разных странах мира. Приведены предложения в отношении основных правовых принципов, которые должны быть положены в основу законопроекта, направленного на регулирование применения полиграфа в Украине и обеспечение защиты прав лиц, которые проходят исследования на полиграфе.

Ключевые слова: проект закона, полиграф, исследования (обследования) на полиграфе, права человека.

The features of legislative regulation of the use of the polygraph in various countries around the world are considered. Several proposals for fundamental legal principles, which should be the basis of the draft law aimed at the regulating of the use of polygraph in Ukraine and to protect the rights of persons undergoing research on polygraph are stated.

Keywords: draft law, polygraph, research (surveys) on a polygraph, human rights.

2 грудня 2014 року Президент України Петро Порошенко під час свого виступу у Верховній Раді України зробив заяву, що люди, які матимуть доступ до державної таємниці, а так само до матеріальних цінностей повинні проходити поліграф (детектор брехні). “Через детектор брехні пройшли і всі волонтери, які приймалися на роботу в департаментах Міністерства оборони. Можу відзначити, що 25 % волонтерів не пройшли детектор брехні”, – сказав він. “Це має бути абсолютною нормою і при інших призначеннях”, – підкреслив Президент [1]. Промова Президента України поставила досить гостро питання щодо підготовки законопроекту, який би здійснював узагальнююче нормативно-правове регулювання застосування поліграфа в країні та забезпечив унормованість прав осіб, які проходять дослідження на поліграфі, оскільки, як гласить латинське прислів'я: *Ubi ius incertum, idi nullum*, що в перекладі означає: “Де закон нечіткий, там його немає”. Зазначене обумовлює актуальність законотворчої діяльності в цьому напрямі.

Ми пропонуємо спрямувати цей законопроект в напрямі саме захисту прав осіб, які будуть проходити обстеження на поліграфі, щоб уникнути багатьох помилок, які можуть бути пов'язані в подальшому зі скаргами цих осіб щодо як

самої процедури обстеження, обов'язковості її проходження, так і у разі отримання негативного її результату та прийняття управлінських рішень з цим пов'язаних. Слушним у цьому контексті є зауваження А. Колодія про те, що держава зобов'язана не тільки проголосити обсяг і характер прав та обов'язків особи, а й гарантувати можливість їх реального здійснення [2, 97–98].

Як відомо, нормативно-правове регулювання застосування поліграфа в Україні перебуває на етапі становлення. У правоохоронних органах України інструкції щодо застосування комп'ютерних поліграфів були складені та затверджені у 2004 році в МВС України, у 2013 році в Міністерстві доходів і зборів України та в Службі безпеки України, які крім усього пройшли правову експертизу та були зареєстровані в Міністерстві юстиції України. Крім того, в період часу з 12.03.2013 по 27.11.2014 років у Верховній раді України знаходився на розгляді проект закону України “Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)” № 2521 [3], запропонований народним депутатом України Г. Москалем. У цьому законопроекті зазначалося, що перевірка на поліграфі повинна проводитись тільки за добровільної згоди особи з обов'язковістю відеофіксації як особи, що перевіряється, так і показників графіків фізіологічних реакцій на екрані поліграфу. Відмова від проходження перевірки не повинна бути підставою для визнання особи винною у вчиненні суспільно-небезпечного діяння. Водночас відомість про відмову повинна бути занесена до протоколу. Цей законопроект підкреслював також обмеження щодо застосування поліграфу, а саме: не допускається застосування поліграфу у випадках, якщо особа страждає на порушення серцево-судинної діяльності або дихальних шляхів та/або знаходиться у стані психічного або фізичного виснаження та/або регулярно вживає наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори чи інші лікарські засоби, що їх містять. Автор законопроекту Г. Москаль вважав, що прийняття цього закону призведе до створення можливості використання в суді результатів обстежень на поліграфі.

У лютому 2015 року громадською організацією “Колегія поліграфологів України” спільно з науковцями Національної академії внутрішніх справ та представниками Міністерства доходів і зборів України було розпочато роботу щодо підготовки проекту закону, який би на законодавчому рівні дозволив закріпити застосування поліграфа. Підсумком цього процесу має стати створення єдиного підходу, концепції, сформованої шляхом консолідації міжнародного досвіду, та прийняття закону для вирішення практичних і теоретичних проблем у сфері застосування поліграфологічних технологій в Україні. На розгляд Верховної Ради України планується на цей час запропонувати єдиний законопроект, який би містив чіткий підхід щодо прав осіб, які проходять дослідження на поліграфі, та порядку використання отриманих за допомогою поліграфу результатів.

Перевірки на поліграфі проводяться більш ніж у 75 країнах світу, серед яких загально визнаним лідером є США. Великою популярністю поліграф користується як в діяльності правоохоронних органів, так і державних інституцій, приватних компаній Японії, Туреччини, Ізраїлю, Бельгії, Індії, Казахстану, Канади, Китаю, Колумбії, Латвії, Литви, Естонії, Македонії, Південної Кореї, Сербії, Сінгапуру, Фінляндії, Хорватії, Чорногорії. Серед держав-сусідів поліграф популярний у Польщі, Болгарії, Чеській Республіці, Словаччині, Словенії, Угорщині, Росії, Білорусі, Молдові. Проте у світі є країни, де використання поліграфа заборонено з різних підстав, це – Австралія, Німеччина, Австрія.

Мовчан Д.А. [4] країни світу за рівнем нормативно-правового регулювання застосування поліграфа розподіляє на чотири групи:

- країни, в яких застосування поліграфу врегульовано окремим законом (США, Литва та Молдова);
- країни, де застосування поліграфу врегульовано окремими правовими нормами закону, якими регулюється ширше коло суспільних відносин (Індія, Македонія, Польща, Туреччина, Сербія, Словенія, Канада, Угорщина, Чорногорія);
- країни, де застосування поліграфу врегульовано підзаконними нормативно-правовими актами (Англія, Бельгія, Болгарія, Білорусь, Ізраїль, Південна Корея, Чеська Республіка, Росія);
- країни, в яких застосування поліграфу нормативно не врегульовано (Латвія, Сінгапур, Японія).

Наприклад, порядок використання поліграфу у США визначений Актом про захист працівників від поліграфу (Employee Polygraph Protection Act) [5], який був затверджений Конгресом США в 1988 році. Активними прихильниками його прийняття були сенатор-демократ Едвард Кеннеді і відомий у всьому світі психофізіолог-поліграфолог Девід Лікком. Цей закон у цілому обмежив можливості роботодавців щодо використання поліграфу в рамках професійного кадрового відбору кандидатів на роботу і вже найнятих працівників. Роботодавцям було заборонено пропонувати кандидатам і працівникам проходити тестування на поліграфі і застосовувати до них заходи дисциплінарного чи адміністративного впливу у разі їх відмови від такої пропозиції. Винятки, обумовлені в законі, стосуються окремих категорій працівників різних служб безпеки (інкасатори, охоронці і т. і.) і фірм, що виробляють так звані “контрольовані” фармпрепарати (нарковмісні препарати) або займаються їх збутом.

Крім того, законодавці зробили ще три важливих винятки. Було встановлено:

1) введені обмеження і заборони не відносяться до державних роботодавців і, відповідно, до державних службовців на федеральному, штатному та місцевому рівнях влади;

2) Федеральному Уряду надається право використовувати поліграф в Міністерстві оборони та стосовно службовців його контрагентів, а також у Міністерстві енергетики та відносно працівників всіх його контрагентів, що беруть участь у програмах використання атомної енергії в інтересах національної безпеки США;

3) Федеральному Уряду дозволяється використовувати поліграф в агентствах – членах Розвідувального співтовариства США і стосовно всіх працівників, які залучаються ними за зовнішніми контрактами, якщо їх діяльність пов'язана з допуском до державної таємниці.

Разом з тим, працівникам, які відповідно до цього законодавства зобов'язані проходити тестування на поліграфі, були надані додаткові права, а саме:

- 1) право на попереднє письмове повідомлення;
- 2) певну тривалість тестування;
- 3) обов'язковість згоди (в письмовій формі) на проведення тестування;
- 4) право відмовитися від тестування або перервати його в будь-який момент;
- 5) на обмеження доступу до матеріалів тестування;
- 6) на додаткове розслідування “негативних” результатів і т. і.

У Литві цей науково-технічний засіб використовується з 1992 р., хоча Закон “Про використання поліграфу” був прийнятий лише у 2000 р. У Молдові діє Закон “Про застосування тестування на детекторі симуляції (поліграфі)” 2009 р.

Слід зауважити, що зазначені закони в основному регламентують використання поліграфу при здійсненні професійного відбору персоналу на деякі посади, що пред'являють до працівників, які їх обіймають, особливі вимоги, а також при

проведенні внутрішніх або службових розслідувань. Крім цього, у них також передбачається можливість застосування поліграфа в ході здійснення оперативно-розшукової діяльності з дотриманням загальних вимог до проведення поліграфологічних опитувань.

У інших країнах, наприклад в Угорщині, в статті 41 Закону Угорщини “Про поліцію” (1994 р.) дозволяється застосовувати поліграф для отримання інформації про місцезнаходження осіб та сприяння в проведенні інших слідчих дій, а в Законі Угорщини “Про розшук поліцією осіб та речей” 2001 р. поліграф згадується як один із засобів встановлення місцезнаходження осіб та речей, а також ідентифікації невпізнаних трупів. У статтях 180, 182/2 та 435 КПК Угорщини 1998 р. передбачено можливість застосування поліграфа в кримінальному процесі. У § 3, 4 ст. 151 КПК Республіки Македонія 1997 р. органам внутрішніх справ надано право застосовувати поліграф для опитування осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів. Частиною 2 ст. 230 КПК Чорногорії (2003 р.) поліції надається право застосовувати поліграф для викриття злочинців, попередження втечі або переховування злочинців та їх співучасників, виявлення та збереження слідів злочинів та предметів, які містять доказову інформацію, а також для отримання іншої інформації, що може сприяти успішному здійсненню кримінального судочинства [6].

На теперішній час Україна відноситься до групи країн, в яких застосування поліграфа врегульовано окремими правовими нормами закону, якими регулюється ширше коло суспільних відносин, а саме частиною другою статті 28 Конституції України, тобто “жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідкам”, що відповідає загальноприйнятій світовій практиці проведення досліджень з використанням поліграфу, тобто примусово це дослідження проводитися не може. У цьому випадку добровільність вибору характеризується повною відсутністю будь-якого тиску на особистість та відносною свободою прийняття нею рішення про необхідність проходження обстеження на поліграфі, при цьому в Україні норма закону, яка б вказувала на правові наслідки у разі відмови особи від проходження дослідження, відсутня [7]. Проте в разі якщо обов’язковість проходження дослідження на поліграфі буде передбачена трудовою угодою відповідно до статті 21 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), то невиконання працівником зобов’язань за цією угодою може тягти за собою право роботодавця звільнити його з роботи, оскільки дотримання письмової форми угоди між роботодавцем та робітником згідно зі статтею 24 КЗпП України є обов’язковим. Таким чином, в Україні особа, яка приймає рішення про необхідність проходження нею обстеження на поліграфі, самостійно оцінює перспективи та можливі правові наслідки в разі отримання нею негативних результатів цього випробування.

Аналізуючи сучасні тенденції та завдання при створенні нового закону про захист прав осіб, які проходять дослідження на поліграфі, слід мати на увазі, що він не має на меті усунення порушень прав громадян і їх дискримінації через ті чи інші рішення. Для цього передбачено інші процедури. По-перше, будь-які рішення можуть бути оскаржені або перевірені на законність через звернення до суду. Крім того, частина п’ята статті 121 Конституції України [8] покладає на Прокуратуру України “нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина”. Тобто ще одним механізмом вирішення проблеми порушених прав осіб, які проходять дослідження на поліграфі, є звернення до прокуратури з пропозицією перевірити наявність порушень прав громадян під час проведення відповідного дослідження. Стаття 101 Конституції України передбачає інститут Уповноваженого

Верховної Ради України з прав людини, основною функцією якого є парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Відповідно, крім звернення до прокуратури або суду, існує право звернення із відповідним запитом і до Уповноваженого.

Загальні позиції, які можуть бути закріплені в цьому законопроекті, такі: вказаний законопроект повинен регулювати відносини між особою, яка проходить обстеження на поліграфі, поліграфологом та замовниками проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу (державними органами, установами та організаціями, фізичними, юридичними особами), встановлювати права осіб, що досліджуються, а також визначати механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав людини, яка обстежується на поліграфі.

Сама ж процедура повинна базуватись на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

Незалежність поліграфологів може бути забезпечена заборонаю під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в процедуру проведення дослідження з використанням поліграфу, існуванням підрозділів, служб, установ, організацій, які займаються проведенням досліджень з використанням поліграфу, незалежних від органів або юридичних осіб, які направляють кандидатів на дослідження, створенням необхідних умов для діяльності поліграфолога, його матеріальним і соціальним забезпеченням, кримінальною відповідальністю за дачу ним свідомо неправдивого висновку щодо результатів дослідження. Крім того, існує нагальна необхідність у зазначенні в цьому законопроекті можливості перевірити правильність висновку поліграфолога шляхом призначення повторного дослідження іншому поліграфологу.

Крім зазначених принципів, слід також додати принцип врахування поліграфологом світового рівня науково-технічного прогресу в цьому напрямі поліграфологічних досліджень, норм і правил поліграфологічного дослідження та безпеки праці, а також вимог міжнародних стандартів до поліграфологічних методик, щоб не завдати шкоди досліджуваній особі.

По друге, в законі повинні бути прописані чіткі критерії вимог до посад, при призначенні на які проходження дослідження на поліграфі для кандидата є обов'язковим, та зазначений механізм реалізації отриманих поліграфологічних результатів через певну заборону подальшого призначення в разі отримання негативних даних та потреби в проведенні замовником за необхідності додаткової спеціальної перевірки отриманої під час дослідження інформації. Вимогами до посад можуть бути певні функції, які в майбутньому буде виконувати кандидат, або якщо його робота буде пов'язана з державною таємницею, значними матеріальними цінностями, виконанням функцій держави або місцевого самоврядування спрямованого на забезпечення безпеки та обороноздатності держави. З іншими особами, які направляються на проходження досліджень з використанням поліграфу, ініціаторами цих досліджень повинні бути укладені письмові зобов'язання в незабороненому законодавством порядку (трудовий договір, заява щодо згоди пройти дослідження на поліграфі тощо) про умови обов'язкового та періодичного дослідження на поліграфі за заздалегідь визначеними темами перевірки.

По-третє, повинні бути чітко прописані загальні правила проведення обстеження з використанням поліграфу та відповідальність за порушення законодавства як з боку поліграфолога через заборону на певний час займатися цим видом діяльності, так і з боку ініціатора дослідження (перевищення компетенції, розголошення отриманих результатів тощо), а також можливість судового захисту прав

осіб, що досліджуються, з одночасним правом суду вирішити питання щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди та звільнення позивача від сплати судового збору за позовом, що пов'язаний з порушенням його прав. Крім того, необхідно замислитися на створенні кваліфікаційно-дисциплінарної комісії для визначення рівня професійних знань осіб, які мають намір проводити психофізіологічне дослідження з використанням поліграфу, вирішення питань про дисциплінарну їх відповідальність.

Створення українського проекту закону про захист прав осіб, які будуть проходити дослідження на поліграфі, повинно не тільки імплементувати в українську реальність певні положення законодавства європейських країн та США, але і здійснити акцент на вітчизняних реаліях при закріпленні правового регулювання застосування поліграфа як в правоохоронній діяльності, так і в кадровій безпеці, недопущенні витоку державних таємниць та розкрадання матеріальних цінностей держави тощо.

У світі невелика кількість країн вдалася до законодавчого регламентування проведення досліджень із застосуванням поліграфа. Проте в разі підготовки відповідного законопроекту в Україні в ньому окремо повинні бути прописані базові принципи проведення дослідження на поліграфі, а саме: законності, незалежності, об'єктивності, повноти дослідження та врахування поліграфологом світового рівня науково-технічного прогресу в цьому напрямі досліджень, міжнародних стандартів, норм і правил поліграфологічних досліджень та безпеки праці тощо. Крім того, існує нагальна потреба в визначенні критеріїв вимог до посад, при призначенні на які проходження дослідження на поліграфі для кандидатів є обов'язковим, із зазначенням механізму реалізації отриманих поліграфологічних результатів через певну заборону подальшого призначення в разі отримання негативних даних. Окремо повинно вирішуватися питання оцінки рівня професійних знань осіб, які мають намір проводити психофізіологічне дослідження з використанням поліграфу, вирішення питань про їх дисциплінарну відповідальність. Слід забезпечити можливість перевірки правильності проведеного дослідження через призначення повторного тощо. Нормативне регулювання в Україні захисту прав осіб, які будуть проходити дослідження на поліграфі, має позитивну тенденцію та дозволить зняти низку питань, що виникають у людини, яка направляється на дослідження на поліграфі, а саме: страх перед самим дослідженням, невизначеність правового механізму захисту прав піддослідного в разі проведення відносно нього непрофесійної роботи з боку поліграфолога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 25 % волонтеров не прошли тест на детекторе лжи для работы при Минобороны – Порошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.net/politics/1016818-25-volonterov-ne-proshli-test-na-detektore-lji-dlya-raboty-pri-minoboronyi-poroshenko.html>. – Назва з екрану.
2. Колодій А.М. Принципи права України / А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 206 с.
3. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) : проект закону України від 12.03.2013 № 2521 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058. – Назва з екрану.
4. Мовчан Д.А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа у процесі розкриття та розслідування злочинів / Д.А. Мовчан // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 5. – С. 256–262.
5. Employee Polygraph Protection – EPP – 29 U.S. Code Chapter 22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://finduslaw.com/employee-polygraph-protection-epp-29-us-code-chapter-22>. – Назва з екрану.

6. *Мотлях О.І.* Нормативно-правове регулювання використання поліграфа правоохоронними органами зарубіжних країн / О.І. Мотлях // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. Серія : Право та державне управління. – 2011. – № 4.

7. *Назаров О.А.* Пам'ятка судді щодо нормативно-правової обґрунтованості проведення судової психологічної експертизи з використанням поліграфу. Інформаційний лист / О.А. Назаров. – Одеса : НДЕКЦ при ГУМВС України в Одеській області, 2013. – 15 с.

8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр). – Назва з екрану.

Отримано 09.02.2015